

DE HEL VAN TJIDENG

Van Elise G. Lengkeek verscheen eerder:

*Hartje van glas: Marianne
had een chromosoom te veel*

Ik beken

Samen met Julia Samuel:

Niemand weet waar ik ben

DE HEL VAN TJIDENG

ELISE G. LENGKEEK

Een persoonlijk verslag van een jappenkamp

Herinneringen van Bep Groen, ex-gevangene
van het jappenkamp Tjideng, oktober 1942 – december 1945

mistral

mistral

ZIN OM TE LEZEN

Oorspronkelijk uitgegeven als *De hel van Tjideng*

bij Uitgeverij De Vuurbaak in 1995

Copyright herziene uitgave © 2010 Elise G. Lengkeek

Copyright Nederlandstalige uitgave © 2010 Uitgeverij Mistral/

FMB uitgevers, Amsterdam

Mistral is een imprint van FMB uitgevers,

onderdeel van Foreign Media Group

Omslagontwerp: Wil Immink Design

Omslagbeeld: © Popperfoto/Getty Images

Typografie en zetwerk: ZetProducties, Amsterdam

ISBN 978 90 499 5145 0

NUR 320

www.uitgeverijmistral.nl

www.fmbuitgevers.nl

www.eliselengkeek.nl

Inhoud

Woord vooraf bij de herziene uitgave van <i>De hel van Tjideng</i>	7
Ten geleide bij de herziene uitgave van <i>De hel van Tjideng</i>	11
Ten geleide bij <i>De hel van Tjideng</i> in 1995	17
Woord vooraf bij <i>De hel van Tjideng</i> in 1995	21
1. Naar Nederlands-Indië	23
2. De eerste maanden – het Kramatkamp	37
3. Tjideng I – de Batanghariweg	51
4. Tjideng II – wonen in een kookhok	65
5. Tjideng III – de Tjoedjongweg	79
6. Bevrijding zonder bevrijders	93
7. De terugtocht	107
Naschrift Bep Groen	119
Bijlage: vonnis kapitein Sone (Sonei)	123
Aanbevolen literatuur	139
Nawoord Babs Groen	141

Woord vooraf bij *De hel van Tjideng*

Bep Groen was als kind bang voor van alles en nog wat. Voor honden, voor het donker, voor het onbekende en het onbenoembare. Als haar dochtertje Babs wordt geboren, is ze vijftientwintig jaar en staat ze overal alleen voor. Het is 1943 en na Europa is het inmiddels ook oorlog in Nederlands-Indië. Kort voor de inval van Japan op 8 december 1941 was Bep getrouwd met haar grote liefde Dick Groen. Lang heeft hun geluk niet geduurd, want Dick werd opgeroepen om dienst te nemen bij het KNIL. Haar gevangenschap in kamp Tjideng in Batavia en de gruwelijke onzekerheid over het lot van Dick, maken haar wonderlijk genoeg sterk en strijdbaar. Ze verandert van een bange wezel in een moedige moeder die tot het allerlaatste bereid is te vechten voor het leven van haar dochter. Nu ik ter gelegenheid van de nieuwe uitgave van de herinneringen van Bep Groen aan de hel van Tjideng, opnieuw haar verhaal doorleef, is het vooral haar moed die tot mijn verbeelding spreekt. De moed van deze moeder staat symbool voor die van al die andere moeders in Tjideng. Zij waren het goud van Tjideng. In hun kracht schulde luister en toekomst. Zij vertegenwoordigen alle moeders, waar ook ter wereld, die de moed hadden en hebben om onder zeer moeilijke omstandigheden te overleven omwille van hun kinderen.

In het herdenkingsjaar 1995, vijftig jaar na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog, heb ik samen met Bep Groen-

Lengkeek gewerkt aan de uitgave van haar herinneringen als Prisoner of War, geïnterneerd in het beruchte Tjidengkamp te Batavia, dat onder de maanzieke kampcommandant Sonei van de ene op de andere dag veranderde in een ware hel.

Het boek *De hel van Tjideng* kwam in mei 1995 uit en vond in korte tijd zijn weg naar vele ex-kampgevangenen van Tjideng in binnen- en buitenland.

Eind april 2009 verscheen van mijn hand *Ik beken*, het aangrijpende verhaal van de jonge verzetsheld Ferry Holtkamp, die door dezelfde Sonei werd gemarteld die later zijn sadistische praktijken bleek uit te oefenen in kamp Tjideng.

Veel lezers wilden daarna ook *De hel van Tjideng* lezen, dat helaas was uitverkocht.

Ik ben Uitgeverij Mistral zeer erkentelijk dat zij vanwege de vele verzoeken zich bereid hebben verklaard dit boek opnieuw te willen uitgeven.

Veel vrouwen in onaanvaardbare omstandigheden zullen zich herkennen in Beps angsten, twijfel en later haar indrukwekkende moed om het niet op te geven en om zelfs ook nog zorg te dragen voor anderen in haar omgeving. Daarmee is dit boek mogelijk ook interessant geworden voor een veel bredere doelgroep dan alleen voor diegenen die via hun familiegeschiedenis op de een of andere wijze met Tjideng verbonden zijn.

Vijftien jaar na dato is er het nodige veranderd op het toneel van informatievoorziening over wat er gedurende en na de Japanse bezetting van Nederlands-Indië tot aan de onafhankelijkwording van onze voormalige kolonie feitelijk is gebeurd. Tussen het verschijnen van *De hel van Tjideng* in 1995 en de herziene versie in 2010 zijn er belangwekkende publicaties en

veel egodocumenten verschenen die steeds meer zicht hebben gegeven op de harde werkelijkheid van het dagelijks leven in kampen en gevangenissen. Dat geldt ook voor het leven van de zogeheten buitenkampers en de bersiaptijd. Dat is de tijd die aanbrak toen de oorlog voorbij was en de Indo-Europeanen in bersiapkampen belandden om ze te beschermen tegen de dodelijke haat van de inlanders die alles wat Hollands was of daarmee verbonden was wilden vernietigen. Met name nieuwe werken die verschenen zijn over de internering in kampen en gevangenissen en de impact daarvan heb ik toegevoegd aan de literatuurlijst.

Ik ben Beps dochter Babs, die in deze uitgave over de herinneringen van Bep Groen aan Tjideng zo'n belangrijke rol speelt, zeer dankbaar dat zij in plaats van haar moeder voor deze nieuwe uitgave een kort nawoord heeft willen schrijven. Juist nu Bep de zeer hoge leeftijd van 92 jaar heeft bereikt, vind ik het nog steeds bijzonder met haar te kunnen spreken over die moeilijke jaren. Het heeft een band tussen ons gesmeed die door niets of niemand ongedaan gemaakt kan worden. Nu haar geest zich vanwege haar uitzonderlijk hoge leeftijd niet langer krachtig en helder kan manifesteren en haar wereld kleiner en kleiner is geworden, rest ons nog het simpelweg genieten van elkaars aanwezigheid. En de wetenschap dat het zo goed is.

Moge De hel van Tjideng opnieuw vele harten raken en de nodige kennis en inzicht verschaffen aan de tweede en derde generatie nazaten van slachtoffers die Tjideng en andere jap-penkampen of andere verschrikkingen overleefden.

Elise G. Lengkeek,
mei 2010

Ten geleide bij de heruitgave van *De hel van Tjideng*

15 augustus 2010 is het vijfenzestig jaar geleden dat de Tweede Wereldoorlog in Azië door de onvoorwaardelijke capitulatie van Japan ten einde kwam. Het duurde enige tijd voordat men in Nederland zich begon te realiseren wat de Nederlanders daar in Nederlands-Indië in de jappenkampen en daarbuiten hadden moeten doorstaan. Het verhaal van mevrouw Bep Groen-Lengkeek dat zij vertelde aan haar nichtje Elise Lengkeek is het verhaal dat zovele burgergeïnterneerden overkwam. Het is goed dat dit verhaal weer opnieuw verschijnt. Het laat zien en horen wat ons Nederlanders daar is overkomen. Het geeft ook de ongelofelijke moed en doorzettingsvermogen weer van moeders in barre omstandigheden. Het is niet voor niets dat wij kinderen uit het jappenkamp onze moeders zo bewonderden. Mijn voorganger van toen, Sjoerd Lapré, de eerste voorzitter van de Stichting Japanse Ereschulden, noemt het verhaal bij de eerste druk een aangrijpend tijdsdocument. Dat is het 15 jaar later nog steeds. Het is van belang om de feiten van alledag in de jappenkampen te kennen. Hoe het er was en waarom velen die het doorstonden zwijgen. Ze willen hun kinderen niet belasten, ze willen niet nogmaals de pijn en het verdriet doorstaan. De trauma's zijn gebleven, ook de fysieke pijn, maar het leven gaat door. Zij zijn trots op hun kinderen die het doorstonden. Velen van hen zijn nu dood!

Dat dit aangrijpende verhaal weer verschijnt, is van belang omdat nog steeds niet begrepen wordt hoe Nederlanders na alle ellende die ze hebben doorstaan door hun eigen landgenoten bij terugkomst in het vaderland zo in de steek zijn gelaten. Velen zeggen zich af te vragen wat we ervan hebben geleerd en hoe we dit in de toekomst kunnen voorkomen. Een groep onschuldige burgers en kinderen wordt zonder aanzien des persoons ondergebracht in zogenaamde interneringskampen, in feite concentratiekampen van het ergste soort, omdat zij de Nederlandse nationaliteit hebben. Ze worden daar vernederd, geslagen, gemarteld en uitgehongerd door waanzinnige, ongedisciplineerde Japanse militairen. Zij moeten zware lichamelijke arbeid verrichten, worden doelbewust slecht gehuisvest en moeten in hun eigen vuil leven. Het zijn slaven, ook de kinderen; hun leven telt niet. Verzetten of vluchten is niet mogelijk want de Nederlanders zijn ook buiten de kampen vogelvrij.

De vrouwen zijn kwetsbaar, vooral de moeders. Samen vormen ze een front, maar tegen de wreedheden en onverschilligheid van de bewakers valt niet veel uit te richten. Elise Lengkeek brengt de verhalen van Bep Groen op een eenvoudige doch indringende wijze tot leven. Het geloof van Bep Groen speelt daarin een belangrijke rol. Op 22 augustus 1945 hoort het Tjidengkamp dat Japan op 15 augustus capituleerde. Geen vreugdedans, geen vlaggen, want er zijn geen bevrijders die de uitgeputte vrouwen en kinderen beschermen. Het kamp is vogelvrij, de Indonesiërs houden huis, opgehitst door Soekarno en de zijnen. Bep Groens man is omgekomen. Zij heeft niets meer te zoeken in Indië. Ze wordt als weduwe met haar dochttertje naar Nederland verscheept. Haar ouders en familie vangen haar liefdevol op.

Ze tracht in Nederland weer een bestaan op te bouwen. Bep Groen is één van die flinkerds die pal stond voor haar doodzieke dochter en opnieuw een leven in Nederland opbouwde. Ze ontmoette een nieuwe echtgenoot die haar ook liefdevol opving.

Voor vele anderen was de opvang minder bemoedigend en vaak discriminerend. De oorlog in Nederland kon niet vergeleken worden met de jappenkampen. Men wilde de Nederlanders uit Indië niet begrijpen. De wijze waarop die moedige vrouwen en hun kinderen bij terugkomst in Nederland werden bejegend was stuitend. Vergeten was dat het ook Nederlanders waren, die terugkeerden naar hun vaderland van toen. Om economische redenen moesten ze in de jaren dertig wel naar Indië toe, omdat er voor hen geen werk in Nederland was. Vergeten was ook dat Nederlands-Indië voor Nederland in die tijd zeer belangrijk was. De naoorlogse Nederlandse politiek maakte die Nederlanders uit Indië uit voor verderfelijke kolonials, die land en volk uitbuiten. Het was politiek opportuun om hen te discrimineren en vooral geen steun te geven. Rechtmatige achterstallige salarissen en pensioenen werden niet uitbetaald. De individuele oorlogsschade werd bij het door Nederland mede ondertekende San Francisco Vredesverdrag in 1951 verbeurd. Andere geallieerden behandelden hun terugkerende landgenoten als oorlogsslachtoffers en steunden hen materieel en in het vinden van een nieuw bestaan.

Voor de Stichting Japanse Ereschulden is het relaas van Bep Groens kampleven van groot belang. Het omschrijft duidelijk de schendingen van de mensenrechten door de bewakers en in het bijzonder welke door de commandant van het

Tjidengkamp, Sonei werden gepleegd. Later werd hij hiervoor door de militaire krijgsraad ter dood veroordeeld. Maar ook de geforceerde slavenarbeid en de genadeloze straffen zijn even zovele aanknopingspunten, waarom wij eisen dat Japan excuses aanbiedt aan de individuele slachtoffers of hun directe nabestaanden. Daarnaast verlangen wij, en daar draagt Beps verhaal aan bij, dat het Japanse onderwijs ruimte geeft aan de werkelijke geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het Verre Oosten en deze niet langer verfraait en censureert. Bovenal moet Japan met een materiële compensatie komen voor het doorstane leed en het verlies aan bezittingen en daarmee aantonen dat de Japanners oprechte wroeging hebben over het aangedane leed en de schending van de mensenrechten.

Ook eist de Stichting Japanse Ereschulden dat de Nederlandse regering de Nederlanders uit Indië compenseert, zoals de Nederlanders terugkerend uit Europese concentratiekampen, die dezelfde omstandigheden hebben moeten ondergaan, zijn gecompenseerd.

Na vijftig jaar is het leed van de oorlog niet vergeten. Velen dragen nog steeds het verdriet en de pijn. Het lijkt er op dat politiek en mensheid graag gauw vergeet, zodat ze geen excuses hoeven te maken noch compensatie hoeven te betalen. De tijdgeest is aan het veranderen. Ik hoop van ganser harte dat Nederland na het lezen van ondermeer het aangrijpende verhaal van Bep Groen, de morele moed vindt om in een finale genoegdoening aan de Nederlanders uit Indië, waarvan velen hun leven gaven voor onze vrijheid, de Indische Ereschuld in te lossen. De ons omringende landen gingen Nederland daar al in voor.

Onze moedige moeders, onder wie Bep Groen, verdienen dit finale eerbetoon.

Mei, 2010

Jan van Wagtendonk
Voorzitter Stichting Japanse Ereschulden

Ten geleide bij *De hel van Tjideng* in 1995

Mevrouw Bep Groen-Lengkeek was samen met haar dochter-tje geïnterneerd door de Japanse strijdkrachten in de Tweede Wereldoorlog. Zij heeft haar ervaringen opgetekend en verteld aan haar nicht, Elise G. van der Stouw-Lengkeek, die het verhaal bewerkt heeft. Zo ontstond dit aangrijpende tijdsdocument *De hel van Tjideng*. Uitgeverij De Vuurbaak heeft op voortreffelijke wijze gezorgd voor het uitgeven ervan.

Dit is goed nieuws, om een aantal redenen:

1. Omdat ex-gevangene Bep Groen-Lengkeek de moed heeft gehad, zichzelf te overwinnen om – ondanks de verschrikkingen van destijds – weer door de hel te gaan en met behulp van haar nicht tot deze afronding te komen.
2. Omdat zij tevens een voorbeeld is voor zovelen die er niet toe komen om hun ervaringen aan de openbaarheid prijs te geven.

En dat is noodzakelijk, omdat de groep van slachtoffers van de Japanse bezettingen en agressie lange tijd een vergeten groep is geweest. Te lang!

De overlevenden konden hun verhaal niet kwijt. In Europa en elders beschouwde men dit als een ‘ver van mijn bed gebeuren’.

Prof. John Humphrey, Canadees en eerste Directeur van het Bureau voor de Mensenrechten, informeerde mij bij de Verenigde Naties (VN) te Genève hoe de herinneringen van

diegenen – die onrecht is aangedaan en blootgesteld zijn geweest aan grove schendingen van de mensenrechten – vooral op latere leeftijd naar boven komen. Het is dan zaak om die ervaringen zoveel mogelijk in de openbaarheid te brengen. Dat is goed, zowel voor de slachtoffers zelf, als voor het informeren van de wereld.

3. In mijn kwaliteit van Voorzitter van de Stichting Japanse Ereschulden ben ik mevrouw Bep Groen-Lengkeek, haar nicht en Uitgeverij De Vuurbaak oprecht dankbaar voor het uitkomen van dit boek.

De Stichting Japanse Ereschulden heeft een achterban van ruim 77.000 personen, verdeeld over 70 landen in de wereld, waaronder Nederland. De Stichting koopt leed noch vernedering af, en wenst geen liefdadigheid. Wat beoogt de Stichting Japanse Ereschulden dan wel?

De Nederlandse professor Th. van Boven, deskundige op het gebied van Internationaal Recht, heeft – in opdracht van de Secretaris Generaal van de VN – na vier jaar studie een rapport ingediend bij de Commissie voor de Mensenrechten van de VN te Genève. In dit rapport wordt ondermeer benadrukt, dat diegenen die blootgesteld zijn geweest aan grove schendingen van de Mensenrechten, het *recht* hebben van reparatie, rehabilitatie en compensatie.

En dat is ook wat de Stichting Japanse Ereschulden eist.

Gezien het bovenstaande zal het eenieder duidelijk zijn, dat dit boek *De hel van Tjideng* de basis van de Stichting Japanse Ereschulden verbreedt en versterkt. Ik hoop dat zeer velen dit boek zullen lezen!

Ten slotte: voordat deze Japanse officier Sonei commandant werd van het Tjidengkamp (het kamp van Bep Groen-Lengkeek), zwaaide hij de scepter over het kamp 10e Bataljon in Batavia. In die hoedanigheid heb ik hem leren kennen. Mijn groep verbleef aldaar circa anderhalve maand. We waren bestemd om per schip naar elders te worden vervoerd teneinde slavenarbeid te verrichten. Ik heb Sonei zien en horen huilen naar de maan. Daarna kwam hij het kamp in om – gewapend met stenen, knuppels of anderszins – de gevangenen die hij tegenkwam onbarmhartig te ‘behandelen’. Ik kende zijn urenlange appèls bij dag, nacht, bij regen en brandende zon. Ik ken persoonlijk zijn schandalige gemeenheden. Hierdoor ben ik in staat in te voelen, hoe de gevangenen in het Tjidengkamp geleden moeten hebben. Hulde voor al die vrouwen, kinderen en oude mannen, die dit alles ongebroken hebben doorstaan! Ik weet niet of ik dat alles al die tijd volgehouden zou hebben.

April, 1995

S.A. Lapré RMWO

Voorzitter Stichting Japanse Ereschulden

Woord vooraf bij *De hel van Tjideng* in 1995

Alles wat in dit boek staat, is echt gebeurd. Toen ik ruim tien jaar geleden aan mijn nicht Elise van der Stouw-Lengkeek mijn kampverhaal liet lezen, zei ze: ‘Dit zou u moeten uitgeven.’ Maar de vorm waarin ik mijn herinneringen had neergeschreven leende zich niet direct voor publicatie. Bovendien was ik daar zelf toen nog niet aan toe. Ik ben begonnen met het opschrijven van mijn herinneringen, vanwege de moeite die het mij kost te begrijpen dat ik die jaren niet echt vergeten kan. Ook vanwege de heimelijke angst, dat bij het ouder worden de ervaringen en gedachten daaraan mij zouden gaan verwarren en benauwen (het beruchte ‘kampsyndroom’).

Toen mijn oudste kleindochter Ingeborg een keer tegen mij zei: ‘Oma, als u het opgeschreven hebt, hoeft u er niet steeds meer aan te denken, want het papier bewaart het wel voor u’, wist ik dat ze gelijk had en ben gaan schrijven.

Vaak heb ik met Elise over mijn leven in het kamp gesproken. Steeds vaker kwam, ook van anderen waaronder de heer S. Lapré, voorzitter van de Stichting Japanse Ereschulden, het verzoek mijn herinneringen in boekvorm uit te brengen. Nu, vijftig jaar na dato, is dat moment aangebroken.

De meeste personen die in het verhaal een rol spelen, zijn met hun eigen naam genoemd. Maar een aantal namen van personen is veranderd, wanneer het noemen van hun eigen naam gevolgen zou kunnen hebben voor hun privacy of die van hun nabestaanden. Dit betreft vooral personen met wie

ik na het kamp geen contact meer heb gehad.

Ik ben dankbaar dat Elise mijn verhaal op haar eigen manier wilde bewerken. Zij heeft kans gezien een nieuwe vorm te vinden voor mijn gedachten en gevoelens. In de periode dat wij intensief contact onderhielden bij de wording van dit boek, kwamen er ook steeds meer herinneringen los die Elise alsnog kon verwerken in het geheel. Het is nu of ik mijn leven tot vlak na de oorlog op een film terug zie.

Ook dank ik Hans Schreuder, die in dit verhaal voorkomt. Hij werd later mijn echtgenoot. Hij werd ook de nieuwe vader van Barbara, het kind van zijn overleden vriend Dick, mijn eerste man. Hans heeft mij op onnavolgbare wijze geholpen met het verwerken van mijn oorlogsleed.

Wij zijn gelukkig met onze kinderen en kleinkinderen waarmee God ons opnieuw heeft willen zegenen. Ook zij hebben ermee ingestemd mijn verhaal te laten publiceren. Daar ben ik hen dankbaar voor, en wel in het bijzonder Barbara, die in dit boek een heel belangrijke plaats inneemt.

Ermelo, maart 1995

Bep Groen

1. Naar Nederlands-Indië

De Eerste Wereldoorlog was nog niet voorbij toen ik, Elizabeth Lengkeek, ter wereld kwam. Mijn vader schreef kort na mijn geboorte in zijn dagboek:

Rotterdam, Bergweg 351, hoek Insulindestraat. 1917/1918 is een zeer moeilijke winter geweest. De hele wereld werd gedompeld in de ellende van de oorlog. Moeder Clara heeft er meer dan haar handen aan vol om alle hongerige monden te stoppen en mijn zenuwgestel wordt er ook niet beter op. De winter gaat voorbij, en het is voorjaar geworden! Op 15 april 1918 hebben we er weer een lief meisje bij gekregen: Elisabeth. We zijn heel blij met haar, maar de algemene toestand is drukkend.

Het zou nog een halfjaar duren voor de wereld eindelijk tijd kon nemen om te genezen van haar oorlogswonden: op 14 november 1918 kwam er officieel een einde aan vier jaar waanzin, dood en verderf. Als het tiende kind van Adrianus Cornelis Lengkeek Wzn, architect, en Clara Johanna Lengkeek-Lengkeek was ik altijd omringd door de gezellige warmte van een druk gezin, waarin de groten de kleintjes vaak onder hun hoede namen, omdat onze ouders het altijd druk hadden. Mijn vader, een zeer dynamisch mens, altijd bezig, vaak van huis, liefhebber van cultuur en reizen, leer

ik eigenlijk pas kennen als ik al min of meer volwassen ben.

Bij mijn moeder vind ik volop geborgenheid. Ze is een lieve vrouw; klein van stuk, zacht, maar toch gedecideerd, met een aangeboren wijsheid waarmee zij haar twaalf kinderen gedeels alleen weet groot te brengen.

Wat angst is, ontdek ik voor het eerst in die oude boerenwoning op de hoek van de Straatweg en de Kootsekade in Rotterdam. Het is 1921. In dit jaar wordt het huis aan de Straatweg 41-43 gebouwd. We wonen tijdelijk in de boerderij schuin tegenover ons huis in aanbouw. Ik sta in de grote keuken, drie jaar oud en drie turven hoog. Plotseling stormt er een enorm varken naar binnen. Ik weet niet wie er harder gilte: het varken of ik. Eén ding weet ik zeker: ik heb voorgoed de schrik in de benen.

Mijn eerste juffie van de kleuterschool heeft een moeilijke naam en een gezicht vol pukkels, waar ik een beetje bang voor ben. Maar als ik op een kwade dag mijn inktpot omgooi, schrik ik zo erg, dat ze me op schoot neemt om me te troosten. Ik vind haar vanaf die dag heel erg lief en het is vast daarom dat ik haar naam nooit meer heb vergeten: Guerngester. Mijn zusje heeft het zien gebeuren.

Als ik vele jaren later terugkeer uit Nederlands-Indië, zegt ze tegen me: 'Dat beeld van jouw gezicht toen je die inktpot liet vallen, dat schoof voortdurend voor mijn ogen als ik aan jou dacht daarginds in Batavia, na alles wat je had meegemaakt...'

Moeder heeft zo het idee dat ik niet sterk ben. De kinkhoest pakt mij stevig aan, en op doktersadvies moet ik enkele maanden naar zee. In Noordwijk heeft vader enkele villa's bij de vuurtoren, vlak naast de duinen. We brengen er vele zomers onze vakantie door. Van die zeelucht knap ik goed op. Maar mijn leven wordt vrijwel dagelijks gedomineerd door mijn angsten voor van alles en nog wat. Zo groei ik op als een klein,

bang meisje. Bang voor water. Bang voor regen, voor brand. Bang voor grote en kleine honden en donkere gangen. Overal ben ik bang voor. Zelfs wanneer ik eenmaal getrouwd ben, durf ik 's nachts niet alleen in het donker naar de wc. Sommige herinneringen zijn zo diepgeworteld, dat je ze voor altijd met je mee blijft dragen. Zoals mijn angst voor gas. Bij mij in de klas zit een jongetje dat op een keer 's nachts met bed en al uit het raam wordt geslingerd. Het komt door de ontploffing in een winkel met een waterstokerij ernaast. Bij zo'n waterstokerij kun je voor een paar cent een emmer heet water halen. Ik ben heel blij dat wij thuis warm water uit een boiler hebben. Maar dat hebben nog niet zoveel mensen, heb ik laatst van vader gehoord.

Sinds die ontploffing heb ik hevige angst voor gas. Als ik 's avonds naar bed ga, doe ik nu maar voor de zekerheid steeds de hoofdkraan dicht, ook al weet ik dat moeder daarna nog thee gaat zetten.

Ik ben ook bang om alleen in het donker naar bed te gaan. Mijn zusje Truitje weet dat, maar ze heeft beloofd niks te zeggen, omdat die grote broers van me soms geintjes met ons uithalen. Ons gezin is inmiddels uitgebreid met nog een broertje en zusje. We zijn nu met twaalf kinderen, waarvan de twee oudsten inmiddels uit huis zijn. Het huis aan de Straatweg nummer 43 is ruim en licht, met niet al te veel maar wel stuk voor stuk grote slaapkamers. Daarom slapen we met vijf meisjes op één kamer, tot mijn moeder het beter vindt dat ik alleen lig. M'n bedje wordt verhuisd naar de logeerkamer. Ik voel me daar erg alleen en bang. Eigenlijk moet ik de hele tijd naar de wc.

Op school gaat het prima. Ik leer vlot. In de vijfde en zesde klas van de lagere school laat meester Dijkema mij vaak de lessen aardrijkskunde en geschiedenis overhoren van de andere leerlingen. Mijn klasgenoten zijn daar niet erg van gediend

en laten dat merken ook: ze plagen mij met m'n dikke benen. Thuis hoef ik nauwelijks iets aan die vakken te doen, ik steek genoeg op tijdens de lessen.

Op mijn twaalfde mag ik naar de HBS, en dat bevalt me prima. Ik kies de wiskundekant en heb daar best mijn handen aan vol, zeker de eerste twee jaar. Truitje en ik zitten vaak 's morgens heel vroeg in de eetkamer ons schoolwerk te maken. 's Avonds is het erg rumoerig in ons gezin. Ze brengen meestal een hoop herrie en vrienden met zich mee, die acht groteren.

Ik heb een hekel aan nattigheid en winterse waterkou. Soms verlang ik er zo naar in een warmer land dan het onze te wonen. Als we het met aardrijkskunde over Java hebben, droom ik van spelen in de zon onder de palmbomen.

Hoe ondraaglijk de tropische hitte kan zijn, hoe heet zand en asfalt op het heetst van de dag aanvoelt onder je blote voeten, daar heb ik natuurlijk geen idee van. Dat ontdek ik pas later, als ik op Java woon, op de dag dat ik geen schoenen meer heb en urenlang moet stilstaan op het gloeiend hete asfalt, buigend in de brandende zon...

Als ik in de vierde zit, maken we een schoolreisje met onze leraren Duits en aardrijkskunde naar Duitsland. Behalve twee zussen van me, gaan er ook een paar vijfdeklassers mee. Een van die jongens heet Dick Groen. Na de reis zijn er herhaaldelijk reünies. Vaak bij ons thuis, want mijn moeder is heel gastvrij. Als er veertien mensen aan tafel kunnen zitten, lukt het ook wel met een man of vijfentwintig, is haar motto. Dick Groen en een vriend van hem vinden het ondertussen bij ons thuis zo gezellig, dat ze blijven komen, reünie of niet. Dick en ik worden een beetje verliefd op elkaar, maar zoiets laat je niet zomaar merken. Dus blijven we nog een hele tijd gewoon bevriend. Ik heb veel vrienden in die tijd.

Met mijn examen gaat het helaas wat minder vlot. Ik heb

m'n handen vol aan al die wiskundeopgaven. Veel tijd voor de voorbereiding van het mondeling examen aardrijkskunde blijft er niet over. Ik kies de eilanden en vulkanen van Nederlands-Indië als examenonderwerp, maar ik ken de landkaart met alle plaatsnamen niet zo goed uit m'n hoofd als wenselijk is. Natuurlijk heb ik er niet het flauwste benul van dat ruim vijf jaar later mijn leven zich op deze landkaart zal afspelen.

Op 15 juli 1935 haal ik toch mijn einddiploma! Vanaf die tijd begint het pas goed serieus te worden tussen Dick en mij. Heel langzaam en geleidelijk gaat de vriendschap over in liefde. Dan blijven de andere jongens weg... De grote vraag is, wat moet ik gaan doen? Ik kies ten slotte voor een studie Duits. Een keer in de week reis ik daarvoor speciaal van Rotterdam naar Den Haag, naar de School voor Taal en Letterkunde. Een pittige studie, heerlijk vind ik het.

Dick en ik genieten van alle dagen die we samen kunnen doorbrengen. Hij heeft de Handelsschool zonder al te veel moeite doorlopen, maar na driekwart jaar is het nog steeds niet gelukt om werk te vinden. Ten einde raad besluiten we ons te oriënteren op bedrijven in Nederlands-Indië, waar ze nog steeds nieuwe arbeidskrachten nodig hebben. Op 17 april 1937, twee dagen na mijn verjaardag, verloven we ons. Dick en ik voelen ons het gelukkigste paar van de hele wereld. We kunnen er helaas maar kort van genieten, want een week of drie na onze verloving krijgen we bericht dat Dick is aangenomen bij de Nederlandse handelsfirma Internatio, met vestigingen in Nederlands-Indië. Het voelt heel dubbel: wie werk vindt in deze tijd van crisis en economische malaise, mag in zijn handen knijpen, maar het betekent voor ons dat we maanden van elkaar gescheiden zijn door enkele oceanen. Alleen al die gedachte is adembenemend. In de brief van Internatio staat dat

Dick wordt uitgezonden naar Semarang. Hij zal eind juli of begin augustus al moeten vertrekken, afhankelijk van wanneer er precies een schip die kant opgaat.

We verhuizen met ons gezin van Rotterdam naar Bilthoven, waar mijn vader een groot huis heeft laten bouwen: ‘Dubbelzes’. Ik moet tot mijn grote spijt mijn studie Duits eraan geven, maar omdat ik mezelf ook wel binnen afzienbare tijd zie vertrekken, leg ik me er bij neer, vind het eigenlijk wel goed om nog een tijdje ‘kind in huis’ te zijn.

Mijn vader heeft zijn kantoor nu aan huis en ik doe daar wat hand-en-spandiensten voor hem. Omdat ik tijd over heb, haal ik op m’n sloffen het Boekhouddiploma van de Vereniging van Leeraren. Vaak rijd ik vader, als hij ergens heen moet. Dat zijn doorgaans fijne ritten, waarbij we ernstige gesprekken hebben. In die tijd leer ik mijn vader eigenlijk pas goed kennen.

Mijn verlangen naar Dick groeit met de dag. Ik ben het na anderhalf jaar echt zat om alleen via brieven contact met hem te kunnen onderhouden. Die brieven zijn wekenlang onderweg, zodat we vaak ook nog langs elkaar heen schrijven. Trouwen kunnen we tot ons grote verdriet nog steeds niet. Bij Internatio moet je een bepaald salarisniveau hebben bereikt, om toestemming van de organisatie te krijgen voor een huwelijk. De situatie in Europa wordt bovendien met de dag spannender: er dreigt een nieuwe Wereldoorlog.

Begin 1939 ontvang ik een brief van Dick die mijn hart sneller doet kloppen: hij vraagt of ik alsjeblieft wil overkomen. Er zal best werk voor me te vinden zijn, zolang we nog niet kunnen trouwen. Ik weet dat het verstandig is daar goed over na te denken, maar in mijn hart heb ik allang besloten dat ik hem zo snel als mogelijk achterna reis.

Mijn ouders begrijpen heel goed, dat het voor ons lang ge-

noeg geduurd heeft, na bijna twee jaar gescheiden te zijn geweest. Dick z'n moeder heeft het er moeilijker mee, zij wil liever dat we wachten tot we kunnen trouwen.

Toch zetten we ons idee door: op 28 april, 's morgens om 5.05 uur, begin ik aan een lange reis. Een reis die mijn leven meer zal veranderen dan ik ooit kon vermoeden.

We vertrekken met onze trouwe Ford naar Genua: mijn lieve vader en moeder en ikzelf. Via de Gotthardtunnel (waar de auto op de trein gaat) reizen we richting Lugano en van daaruit naar Nervi, waar we een paar dagen blijven. Dan breekt het uur van afscheid echt aan.

Met gemengde gevoelens loop ik over de loopplank die mij aan dek brengt van de Bantam, een vrachtboot met enkele passagiers. Tot mijn verbazing ontdek ik dat de wereld ook hier in Genua maar klein is: de kapitein is de vader van een klasgenoot van me.

Ik zwaai en zwaai en zwaai naar mijn ouders op de kade, terwijl de Bantam langzaam afstand schept. Ik zit vol tegenstrijdige gevoelens. Nog geen veertien dagen geleden ben ik 21 jaar geworden. Ik ben nu volwassen voor de wet en zojuist begonnen aan een opwindend onderdeel van mijn levensreis: de grote oversteek naar Java. Maar tegelijkertijd voert deze boot mij nog veel verder weg van huis dan ik al ben. Ineens voel ik me tussen de mensen om me heen moederziel alleen. Heimwee naar huis en verlangen naar het weerzien met Dick – ik weet niet welk gevoel sterker is.

De reis duurt een maand, niet dat ik dat erg vind, ik geniet van het uitzicht over de zee en van het vooruitzicht Dick terug te zien. Op 29 mei komt Batavia in zicht. We lopen de haven van Tandjoeng Priok binnen. Ik kan haast niet wachten tot we liggen aangemeerd...